

Németh István

A Molotov–Ribbentrop paktum a német külügyi iratokban (1939)

Német–szovjet kapcsolatok Hitler hatalomra jutása után (1933–1939)

Hitler 1933. január 30-i hatalomra jutása végzetes cezúrát jelentett a német–szovjet kapcsolatokban, jóllehet még bizonyos időre volt szükség, amíg az utolsó illúziók is elszálltak. A szovjet vezetés kezdetben azzal számolt, hogy a nemzetiszocialisták nem maradnak hosszú ideig hatalmon, vagy pedig Hitler, birodalmi kancellárként első hivatalos nyilatkozatainak megfelelően, a Szovjetunióhoz fűződő állami politikának elsőbbséget ad az ideológiai motiváltságú, ellenséges politikával szemben, amelyet már a *Mein Kampf*ban kifejtett.¹

¹ Az 1933–1941 közötti német-szovjet kapcsolatokhoz lásd többek között: Fabry, Philipp W.: Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis 1941. Stuttgart, 1971; Allard, Sven: Stalin und Hitler. Die sowjetrussische Außenpolitik 1930–1941. Bern und München, 1974; Weber, Reinhold W.: Die Entstehungsgeschichte des Hitler-Stalin-Paktes 1939. Frankfurt am Main, 1980; Pietrow, Bianca: Stalinismus, Sicherheit, Offensive. Das „Dritte Reich“ in der Konzeption der sowjetischen Außenpolitik 1933–1941. Melsungen, 1983; Bisovsky, Gerhard u. a. (Hrsg.): Der Hitler-Stalin Pakt. Voraussetzungen, Hintergründe, Auswirkungen. Wien, 1990; Wegner, Bernd (Hrsg.): Zwei Wege nach Moskau. Vom Hitler-Stalin Pakt bis zum „Unternehmen Barbarossa“. München – Zürich, 1991; Fleischhauer, Ingeborg: Diplomatischer Widerstand gegen „Unternehmen Barbarossa“. Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939–1941. Berlin, Frankfurt/M. 1991; Schwendemann, Heinrich: Die wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen dem Deutschen Reich und der Sowjetunion von 1939 bis 1941. Alternative zu Hitlers Ostprogramm? Berlin, 1993.

1933. szeptember végén a német kancellárián a hosszútávú német-orosz kapcsolatokról tartott főnöki megbeszélésen Hitler kifejtette, hogy „az orosz kormány sohasem fogja megbocsátani Németországnak, hogy szétzúzta a kommunizmust Németországban, mivel forradalmunkkal eldőlt Szovjet-Oroszország sorsa. Ezt a hatalom birtokosai Moszkvában pontosan tudják. Az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok terhelő momentumai mindig nagyobbak voltak, mint a gyümölcsözők.[...] Jóllehet a német-orosz kapcsolatok tartósan nem tarthatók, taktikailag mégis talán tanácsos lenne leválási lehetőséget nyújtani számukra.”² 1933. szeptemberben lezárult a Reichswehr és a Vörös Hadsereg közötti, a weimari köztársaság idején kialakult sokrétű, kölcsönösen előnyös katonai együttműködés is. A német katonai bázisok felszámolása során a német anyagi javak nagy részét (2,9 millió márka értékben) díjtalanul átengedték a szovjet félnek. A szovjet katonai vezetők barátián elbúcsúztak a német tisztektől és köszönetet mondtak az értékes együttműködésért.³

A szovjet vezetés legkésőbb az 1934. január 26-án aláírt német-lengyel megneemtámadási egyezmény⁴ kapcsán jutott a felismerésre, hogy a nemzetiszocialista Németország a hagyományos diplomáciai kombinációkkal ellentétben a Szovjetunió ellen irányuló politikát folytat és támogat. Moszkva erre két formában reagált: a Komintern keretében leállította a szociáldemokrácia elleni küzdelmet az „antifasiszta népfrontstratégia” javára, anélkül, hogy hajlandó lett volna politikai-ideológiai vezetési igényének csökkentésére vagy feladására. Állami területen pedig a kollektív biztonság politikájának keretében közeledett a nyugati hatalmakhoz, a szorosabb összefogás szorgalmazása nélkül. A nemzetiszocialista Németország egyre agresszívebb politikája nem változtatta meg a szovjet vezetés kettős világszemléletét és abból eredő külpolitikai elképzelését, de az ellenséges német magatartás kikényszerítette Moszkva

² Linke, Horst Günther (Hrsg.): Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998. 172–174. o.

³ Uo. 174–175. o. A Vörös Hadsereg és a Reichswehr együttműködéséről lásd: Gosztynyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

⁴ Lengyelország fontos tényező volt a két világháború közötti európai politikában, mivel két nagyhatalom, Németország és a Szovjetunió között helyezkedett el. 1932. július 25-én szovjet-lengyel megneemtámadási szerződést kötöttek. Franciaország közép- és kelet-európai szövetségi rendszerében versengés folyt a vezető szerepért Lengyelország és Csehszlovákia között. A német-lengyel szerződés (formálisan: nyilatkozat) nagymértékben hozzájárult a hitleri Németország külpolitikai sikereihez. Lengyelország e lépésével fellazította Franciaországhoz fűződő szövetségi kapcsolatait, és meggyengítette az 1932. július 25-én megkötött szovjet-lengyel, valamint az ugyanebben a szellemben létrejött 1932. november 29-i francia-szovjet megneemtámadási szerződéseket. Barthou francia külügyminiszter 1934. áprilisi varsói látogatása eredménytelen maradt. Lengyelország Németországgal karöltve 1934. szeptember 27-én elutasította a keleti Locarnónak a szovjet kormány által is támogatott angol-francia tervezetét. Így zátonyra futottak az európai kollektív biztonság megteremtésére irányuló törekvések. A német-lengyel szerződés öt évig volt érvényben. Németország 1939. április 28-án felmondta a szerződést, ugyanazon a napon, amikor felmondta az 1935. június 18-i angol-német flottaegyezményt is. A nyilatkozatot lásd: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 335–337. o., Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom”. Összegzés és dokumentumok. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 543–544. o.

stratégiájának hozzáigazítását az új viszonyokhoz. A szovjet vezetés a világpolitikát a nemzetközi szinten folyó osztályharcnak és a rendszerek versenyének tekintette a lenini „ki kit győz le” szemlélet jegyében.

De aggasztotta őket, hogy a kapitalista országok esetleg kereszteshadjáratban egyesülhetnek a Szovjetunió ellen; ennek megfelelően elsődleges céljuk maradt, hogy kijátsszák őket egymás ellen és megakadályozzák egy szovjetellenes egységfront létrejöttét. Ezért operatív szinten a szovjet politika jelentős irányváltoztatást tett, mert Németország a privilégizált tárgyalópartnerből agresszív ellenfél lett, miközben a nyugati hatalmakat szovjet részről a nem agresszív államok kategóriájába sorolták. Az ebből levont következtetéseket Sztálin 1934-ben, az SZK(b)P XVII. pártkongresszusán így jellemezte: „Nem orientálódtunk Németország, hasonlóképpen Lengyelország és Franciaország felé sem. A múltban és a jelenben egyaránt csak a Szovjetunió felé orientálódtunk, kizárólag a Szovjetunióra. És ha a Szovjetunió érdekei az egyik vagy másik országhoz való közeledést kívánják, amelyek nem érdekeltek a béke megzavarásában, akkor erre ingadozás nélkül hajlandók vagyunk.”⁵ Az így kialakított politika 1935 decemberében szovjet-francia kölcsönös segítségnyújtási egyezményhez⁶ vezetett, de taktikai- és alapmegfontolásokból mindvégig megőrizte a nemzetiszocialista Németországnak szóló ajánlatot a kapcsolatok javításának érdekelttségéről. Fáradozásainak eredménye azonban kiábrándító volt: a Szovjetuniót nem hívták meg az 1938. szeptemberi müncheni négyhatalmi konferenciára, jöllehet 1935 májusától kölcsönös segítségnyújtási egyezmény kötötte Csehszlovákiához,⁷ amelynek sorsa akkor kockán forgott.

Mivel a Szovjetunió összességében korántsem folytatott egyértelmű politikát – amely nem csupán a biztonságra, hanem a nemzetközi erőviszonyok saját javára való megváltoztatására irányult –, a nyugati hatalmak nem engedélyeztek a Szovjetunióknak egyenjogú beleszólást az európai viszonyokba. Hitler instrumentalizálta e fenntartásokat merev expanziós politikája javára, amelyet nyilvános kijelentéseiben hagyományos revíziós politikaként jámbor színben igyekezett feltüntetni és legitimizálni; mögötte azonban megingathatatlanok maradtak a „keleti élettér” és a kontinentális hegemonia stratégiai és fajilag indokolt céljai, mint a globális hegemonia első lépése.⁸ Belső körben hangsúlyozta, hogy céljai a szovjet rendszer felszámolására irányulnak annak világforradalmi törekvéseivel együtt.

A „gesztenye-beszéd” és a német–szovjet közeledés kezdete (1939. március–július)

Sztálin 1939. március 10-én, az SZK(b)P XVIII. kongresszusán tárgyalási hajlandóságot jelzett, amikor beszámolójában kijelentette, hogy a Szovjetunió nem fogja más

⁵ Linke, Horst Günther (Hrsg.): Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. i. m. 176. o.

⁶ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 367–370. o.

⁷ Uo. 371–374. o.

⁸ Linke, Horst Günther (Hrsg.): Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. i. m. 18. o.

hatalmaknak kikaparni a gesztenyét a tűzből (*gesztenye-beszéd*). A nyugati államok egyik engedményt a másik után teszik az agresszoroknak, akik a világ nyílt újrafelosztását folytatják a nem agresszív államok (Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok) érdekeinek rovására, akik azonban benemavatkozási politikájukkal, a „béke érdekében” nem akadályozzák meg, sőt bátorítják Japán és Németország háborús politikáját. Nem akadályozták meg Japánt Kína megtámadásában, sőt a Szovjetunió elleni fellépésben sem.

Németországról kifejtette, hogy elszakították tőle Auszriát, a Szudéta-vidéket, sorsára hagyták Csehszlovákiát, s a „gyenge orosz hadsereg” érveléssel, könnyű zsákmányt ígérve bátorítják a németeket a további keleti előrenyomulásra és a bolsevikok elleni háborúra. „Az angol, a francia és az észak-amerikai sajtó az harsogja, hogy a németek kézben tartják a 700 ezres ún. Kárpát-Ukrajnát, s még ez év tavaszán Szovjet-Ukrajnát 30 millió lakosával együtt az ún. Kárpát-Ukrajnához csatolják. Úgy tűnik, mintha ez a gyanús láрма azt a célt szolgálná, hogy mérgezze a légkört és konfliktust provokáljon Németországgal anélkül, hogy ennek látható okai lennének.[...] Közel áll a gondolat, hogy mintegy vételárként cseh területeket adnak a németeknek a Szovjetunió elleni háború megkezdéséhez, a németek azonban vonakodnak végrehajtani a fordulatot, s hitelezőinek ajtót mutatnak [...]”⁹

A német diplomaták értették a kódolt üzenetből. Mivel Hitler elhatározta, hogy Lengyelországot legkésőbb szeptember 1-jéig megtámadja, a kétfrontos háború veszélyét elkerülendő 1939. május második felében igent mondott a moszkvai kapcsolatfelvételre. Német részről először gazdasági szerződésre gondoltak, de az oroszok politikai megállapodást kívántak kötni. Mindez Schulenburg moszkvai német nagykövet Molotov szovjet külügyminiszterrel folytatott 1939. május 22-i megbeszélésén derült ki. Molotov szemrehányással kezdte: az volt az érzésük, hogy Németország a gazdasági tárgyalásokon nem vette komolyan a szovjet megegyezési javaslatokat, s német részről politikai megfontolásokból csak játszottak a tárgyalásokkal. Ezért a Szovjetunió csak akkor hajlandó ismét folytatni a tárgyalásokat, ha megteremtik annak „politikai alapjait.” Schulenburg kérdésére, mit ért ez alatt, Molotov azt válaszolta, hogy mindkét kormánynak gondolkodnia kellene ezen...¹⁰

A szovjet ajánlat mérlegelése után német részről 1939. május 30-án döntöttek „bizonyos érintkezés felvételéről Szovjet-Oroszországgal.” Weizsäcker német külügyi államtitkár táviratban értesítette Schulenburgot: „eddig tervezett taktikánkkal ellentétben elhatároztuk, hogy bizonyos érintkezést veszünk fel Szovjet-Oroszországgal. A követ távollétében ma magamhoz kérettem Asztahov ügyvivőt.”¹¹ Emlékeztette a német-szovjet kapcsolatok normalizálásáról és további javításáról folytatott április közepi megbeszélésükre, s arra, hogy Lengyelországhoz fűződő kapcsolataik szabadabbá váltak.¹² „Németország Szovjet-Oroszországgal szemben nem kicsinyes, de nem is tolakodó. Továbbra is elutasítjuk a kommunizmust, miként

⁹ Uo. 183–184. o.

¹⁰ Uo. 185–186. o. Schulenburg feljegyzése Weizsäcker államtitkárnak (Moszkva, 1939. május 20.)

¹¹ Uo. 186. o. Weizsäcker távirata Schulenburgnak (Berlin, 1939. május 30.)

¹² A Lengyelországnak 1939. március 31-én nyújtott angol-francia nyilvános függetlenségi garancia nyomán a Német Birodalom 1939. április végén felmondta az 1934. január 26-i német-lengyel nyilatkozatot.

részünkről sem várunk vonzalmat a nemzetiszocializmus iránt. A szovjet ügyvivő határozottan aláhúzta a belpolitikai és a külpolitikai érdekek szétválasztásának lehetőségét.”¹³ Weizsäcker még hozzáfűzte, hogy „Oroszország egyébként választhat kapcsolataink normalizációja, miként az orosz követ erre rámutatott, és a kérlelhetetlen ellenségesség között, jóllehet sokan, közöttük pl. a lengyel külügyminiszter, a normalizáció megakadályozásában érdekeltek.”¹⁴

A német-szovjet álláspontok tisztázása végül 1939. július 26-án történt meg egy vacsora keretében az elegáns berlini Ewest étteremben, ahova Schnurre titkos külügyi tanácsos meghívta Asztahov ügyvivőt és Babarint, a kereskedelmi kirendeltség vezetőjét. Mivel „a bennünket érdeklő politikai és gazdasági kérdéseket az oroszok élénken és érdeklődve fogadták, lehetőség nyílt a birodalmi külügyminiszter úr által megjelölt témák kötetlen és alapos megvitatására”¹⁵ – jelentette Schnurre a megbeszélésről.

Asztahovnak a két ország korábbi szoros együttműködéséről és külpolitikai érdekközöségéről tett korábbi kijelentésére visszatérve Schnurre ilyent most is megvalósíthatónak tartott, ha a szovjet kormány erre súlyt helyez. Ennek során három szakaszt vázolt fel:

1. szakasz: az együttműködés helyreállítása gazdasági területen, hitel- és gazdasági szerződések révén;
2. szakasz: a politikai kapcsolatok normalizálása és javítása. Ide tartozik többek között a másik fél érdekeinek tiszteletben tartása a sajtóban és a közvéleményben, a másik ország tudományos és kulturális teljesítményének tisztelete, Asztahov hivatalos részvétele Münchenben a Német Művészet Napján, vagy német résztvevők meghívása a moszkvai mezőgazdasági kiállításra;
3. szakasz: a jó politikai kapcsolatok helyreállítása megtörténhetne az 1926. évi berlini német-szovjet szerződés bázisán vagy egy újjárendezés révén a „kétoldalú létfontosságú politikai érdekek figyelembe vételével.” Schnurre szerint nem áll fenn külpolitikai ellentét közöttük a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig, sőt a Távol-Keleten sem. A világnézeti ellentétek ellenére Németország, Olaszország és a Szovjetunió ideológiájában közös vonás a kapitalista demokráciák ellenzése. Ezért Németország számára paradox dolog lenne, ha a Szovjetunió a nyugati demokráciák oldalára állna.

Asztahov szerint – Babarin élénk helyeslése közepette – a közeledés mindkét ország létfontosságú érdeke. Szerinte azonban tempójának lassúnak és fokozatosnak kell lenni. A Szovjetunió súlyosan fenyegetve érzi magát a náci külpolitikától. Schnurre pedig Németország politikai helyzetét jellemezte a bekerítettség fogalmával. Hasonló a Szovjetunió pozíciója az 1938. szeptemberi fejlemények nyomán: Asztahov az antikomintern paktumot és a Japánhoz fűződő német kapcsolatokat, a müncheni konferenciát és a Kelet-Európa irányába megszerzett szabad utat említette, amelynek

¹³ Linke, Horst Günther (Hrsg.): Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. i. m. 186. o. Weizsäcker távirata Schulenburgnak (Berlin, 1930. május 30.)

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. Schnurre titkos feljegyzése (Berlin, 1939. július 27.)

politikai hatásai a Szovjetunió ellen irányulnak. Németország a balti államokat, Finnországot és Romániát saját érdekszférájának tekintette, amely a szovjet kormányban a veszélyeztetettség érzetét váltotta ki, s nem nagyon hisznek a német politika fordulatában a Szovjetunióval szemben. Változás ezért csak fokozatosan várható.

Schnurre válaszában kifejtette, hogy a német keleti politika időközben teljesen más utakat járt. Szó sincs a Szovjetunió fenyegetéséről, céljaik egészen más irányba mutatnak. Molotov utolsó beszédében az antikomintern paktumot a nyugati demokráciák elleni szövetség megtévesztésének tekintette, s ismeri a danzigi és az ezzel összefüggő lengyel kérdést. Ebben Schnurre nem látott érdekellentétet Németország és a Szovjetunió között. Elfogadnák a balti államok és Finnország integritását, amelyet megneemtámadási szerződések és ajánlataik bizonyítanak. A Japánhoz fűződő német kapcsolat egy jól működő barátság, amely nem irányul Oroszország ellen. A német politika Anglia ellen irányul, s ez a döntő.¹⁶ Schnurre el tudná képzelni a kölcsönös érdekek messzemenő kiegyezését a létfontosságú orosz érdekek figyelembe vételével. De e lehetőség abban a pillanatban megghiúsulna, ha a Szovjetunió egy paktummal Anglia oldalára állna, s Németország ellen fordulna. A Szovjetunió e lépéssel a németek ellenfelévé válna. Már csak ezért sem ért egyet a két ország közötti esetleges megegyezés lassú tempójával. Az idő most alkalmas a német-szovjet megállapodásra, de a Londonnal kötött paktummal mindez lehetetlenné válna, s ezt Moszkvában mérlegelniük kell. Mit nyújthatna Anglia a Szovjetuniónak? Legfeljebb egy európai háborúban való részvételt és Németország ellenségességét, amely aligha lehetne Oroszország célja. Mit kínálunk mi ezzel szemben? Semlegességet és távolmaradást az esetleges európai konfliktustól, s ha Moszkva óhajtja, német-szovjet megállapodást a kétoldalú érdekekről, amelyek a korábbiakhoz hasonlóan mindkét ország számára hasznosak voltak.

Asztahov a későbbiekben visszatért a balti országokra, s megkérdezte, hogy a német gazdasági érdekeken kívül vannak-e ott további messzemenő politikai céljaik? Erősen foglalkoztatta a román kérdés is. Lengyelországot illetően kifejtette, hogy Danzig így vagy úgy a Birodalomhoz kerülne, s a korridor ügyét is a Birodalom javára kellene megoldani. Megkérdezte, hogy az egykor Ausztriához tartozó galíciai és ukrán területek nem tendálnának-e Németország felé. Schnurre a balti államokhoz fűződő német kereskedelmi kapcsolatok felvázolása után kijelentette, hogy mindezen kérdésekből nem származhat német-szovjet ellentét. A kárpát-ukrajnai kérdés megoldása pedig megmutatta, hogy itt semmi olyanra nem törekedtek, amely zavarná a szovjet érdekeket.

A vitában nagy teret kapott, hogy a nemzetiszocializmus miért kereste a külpolitikai ellentéteket Szovjetunióval. Moszkvában ezt igazából sohasem fogják megérteni. Teljes megértést tanúsítottak a kommunizmus-ellenesség belpolitikai motívációjának. Schnurre kihasználta az alkalmat, hogy részletesen kifejtse a német álláspontot az orosz bolsevizmusban az utóbbi években végbement változásról. A nemzetiszocializmus ellenségessége a Moszkvától függő Németország Kommunista Pártja (KPD) elleni küzdelemből adódott, amely a Komintern eszköze volt. A KPD elleni belpolitikai küzdelem már régóta lezárult. A kommunizmust kiírtották

¹⁶ Uo. 188. o.

Németországban. A Komintern jelentősége messze visszaszorult az SZKP Politikai Irodája mögé, ahol most egészen más politikát folytatnak, mint amikor a Komintern hegemoniája érvényesült. A bolsevizmus összeolvasztása Oroszország nemzeti történelmével, amely nagy orosz férfiak és tettek dicsőítésében jelentkezett (a poltavai csata ünneplése, Nagy Péter, Alekszander Nyevszkij), némileg megváltoztatta a bolsevizmus nemzetközi arculatát. Főleg akkor, amikor Sztálin elnapolta a világforradalmat. Ebben német részről a korábbtól eltérően lehetőséget látnak, feltéve, ha szovjet részről nem tesznek kísérletet a németországi kommunista propaganda folytatására.

Asztahov végezetül hangsúlyozta a megbeszélés fontosságát; értesíti Moszkvát, s reméli, hogy ott látható nyomok maradnak hátra a további fejleményeket illetően. Végezetül átbeszélték a gazdasági- és hitelszerződés kérdéseit is.

Schnurrénak a beszélgetés után az volt az érzése, hogy Moszkvában még nem döntötték el, végül is mit is tegyenek. Az oroszok hallgattak az Angliával Moszkvában folyó paktum-tárgyalások állásáról és kilátásairól. Az volt az érzése, mintha Moszkvában Angliával és Németországgal szemben egyaránt a kivárás és vonakodás taktikáját követnék, hogy kitolják a döntés időpontját, amelynek súlyával pontosan tisztában vannak. Szerinte ezt mutatja az oroszok tartózkodása a különböző megbeszéléseken, főleg Molotov magatartása, s a gazdasági tárgyalások elhúzása, amelynek során az oroszok akarják diktálni a tempót, s Moszkvában visszatartják Merekalov berlini nagykövetet a Berlinbe való visszatéréstől. Fékezőleg hat részükről a Németországgal és Angliával szemben tanúsított túlzott bizalmatlanság. A mi szempontunkból már most is jelentős sikernek értékelhetjük, hogy Moszkva a hónapok óta Angliával folyó tárgyalások után elbizonytalanodott, hogy végül is mit tegyen.¹⁷

A Molotov-Ribbentrop paktum (1939. augusztus 23.)

1939 augusztusában felgyorsultak az események. Augusztus 2-án Berlinben Ribbentrop birodalmi külügyminiszter hosszabb beszélgetést folytatott Asztahovval, amelynek során hivatalosan is megerősítette a német fél óhaját a német-szovjet kapcsolatok újjárendezésére. Kijelentette, hogy a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig nincs olyan probléma, amelyek ne lennének megoldhatók a kölcsönös elégedettség talaján. Hajlandók „a két országot érintő aktuális kérdések” konkretizálásra, ha a szovjet kormány Asztahov révén értesíti, hogy egyetért a német-szovjet kapcsolatok „új és definitív bázisra helyezésével.”¹⁸

Molotov már másnap, a Schulenburggal folytatott több mint egy órás megbeszélésen kifejezte a szovjet kormány hajlandóságát a kétoldalú kapcsolatokat normalizálására és javítására. De még élt benne a régi bizalmatlanság Németországgal szemben, s hiányolta a német kormány megváltozott politikájának jeleit. Schulenburg szerint a két országnak nincsenek külpolitikai ellentétei, s kifejezte „adott esetben a német hajlandóságot a Baltikum iránti magatartásunk olyan alakítására, hogy a szovjet

¹⁷ Uo. 189–190. o.

¹⁸ Uo. 191. o. Ribbentrop titkos távirata Schulenburgnak (Berlin, 1939. augusztus 3.)

keleti-tengeri érdekek biztosítottak maradjanak.”¹⁹ Molotovot érdekelte, mely államokat értik ezalatt, s Litvánia is közéjük tartozik-e.

A lengyel kérdésről Schulenburg kijelentette, hogy fenntartják a Lengyelországgal szembeni ismert követeléseiket, de békés megoldásra törekednek. Ha ezzel szemben más megoldást kényszerítenek rájuk, akkor hajlandók minden szovjet érdeket biztosítani s erről a szovjet kormánnyal megállapodni. Molotov látható érdeklődést tanúsított az ügy iránt, de azt mondta, hogy a békés megoldás elsősorban a németektől függ. Schulenburg energikusan ellentmondott és utalt arra, hogy az angol garancia sajnos azt eredményezte, hogy a döntés a lengyel fél kezében van. Visszautasította Molotov azon kijelentését is, hogy a német-szovjet kapcsolatok romlásáért egyedül Németország felelős. Emlékeztette Molotovot Oroszország végzetes szerepére az 1935. évi szovjet-francia szerződésalkötésben, majd hozzáfűzte, hogy a szovjet kormány hasonló helyzetbe kerülne egy németellenes kombinációban való részvétel esetén. Molotov azt válaszolta, hogy a Szovjetunió által javasolt jelenlegi megoldások tisztán defenzív célokat követnek és az agresszió elhárítását szolgálják. Ezzel szemben Németország az antikomintern paktummal támogatja Japán agresszív magatartását és az Olaszországgal kötött katonai egyezményrel defenzív és offenzív célokat követ. De végül biztosította Schulenburgot, hogy a szovjet kormány is a kapcsolatok normalizálását és javítását óhajtja.

Molotov magatartásából Schulenburg arra következtetett, hogy a szovjet kormány ugyan nagyobb hajlandóságot mutat a német-szovjet kapcsolatok javítására, de továbbra is fennáll a Németországgal szembeni régi bizalmatlanság. Összbenyomása szerint a szovjet kormány jelenleg eldöntötte, hogy Angliával és Franciaországgal szerződik, ha azok teljesítik a szovjet kívánságokat. De a tárgyalások még sokáig elhúzódhatnak, mert szintén mély a bizalmatlanság Anglia iránt. Azt hiszem – írta Schulenburg –, hogy mondandóm elgondolkoztatta Molotovot, de még jelentős erőfeszítéseket kell tennünk, hogy fordulatot érijünk el a szovjet kormánynál.²⁰

1939. augusztus 14-én a német-orosz politika történelmi fordulóponthoz érkezett. Német részről dülőre akarták vinni a német-orosz paktum ügyét. Ribbentrop nagy lélegzetű táviratban²¹ utasította Schulenburgot, hogy keresse fel Molotovot és közölje vele:

1. Az utóbbi években a nemzetiszocialista Németország és a Szovjetunió világnézeti ellentéte volt az egyedüli oka annak, hogy Németország és Oroszország két különböző világnézetű táborban állt szemben egymással. A legújabb fejlemények azt mutatják, hogy a különböző világnézetek nem zárják ki a két ország közötti jó együttműködés és a jóviszony helyreállítását. A külpolitikai szembenállás időszaka ezzel egyszer s mindenkorra lezárulhatna, s mindkét ország számára szabadabbá válhatna az út egy új jövő felé.
2. Németország és Oroszország között nem léteznek reális érdekellentétek. Élettérük érintkeznek, de természetes igényeik nem keresztezik egymást. Ezért a másik országgal szemben hiányzik mindenféle agresszív tendencia alapja. Németországnak nincs semmiféle agresszív szándéka Oroszországgal szemben. A

¹⁹ Uo. 191–192. o. Schulenburg távirata a Külügyi Hivatalnak (Moszkva, 1939. augusztus 4.)

²⁰ Uo. 192–193. o.

²¹ Uo. 193–195. o. Ribbentrop távirata a moszkvai követségnek (Berlin, 1939. augusztus 14.)

birodalmi kormány felfogása szerint a Keleti-tenger és a Fekete-tenger között nincs olyan kérdés, amelyet a két ország teljes megelégedésére ne lehetne szabályozni. Ide tartoznak: a Keleti-tenger, a Baltikum, Lengyelország és a délkeleti kérdések. Ebből kifolyólag a két ország politikai együttműködése csak hasznos lehet. Mindez vonatkozik a német és orosz gazdaságra is, amelyek minden vonatkozásban kiegészítik egymást.

3. Kétségtelen, hogy a német-szovjet politika ma történelmi fordulóponthoz érkezett. A Berlinben és Moszkvában megfogalmazandó politikai döntések generációkra döntő jelentőségűek lesznek a német és orosz népek kapcsolatainak alakulására. A két népnek mindig akkor ment jól, ha barátok voltak, s akkor rosszul, ha ellenségek voltak.
4. Igaz, hogy a világnézeti ellentétek miatt eddig sok bizalmatlanság halmozódott fel a két országban, és sok törmelékett kell eltávolítani. De meg kell állapítani, hogy a németek természetes szimpátiája még ezen időszak alatt sem tűnt el az oroszok iránt. A két állam politikája ezen az alapon építhető újra.
5. A birodalmi kormánynak és a szovjet kormánynak a tapasztalatok szerint azzal kell számolnia, hogy a nyugati kapitalista országok engesztelhetetlen ellenfelei a nemzetiszocialista Németországnak és Szovjet-Oroszországnak is. Ma ismét megkísérlik, hogy katonai szövetséggel Oroszországot háborúba rángassák Németország ellen. 1914-ben e politika súlyos következményekkel járt Oroszország számára. Ezért a két ország kényszerítő érdeke, hogy a jövőben elkerülje Németország és Oroszország szétmarcangolását, amely a nyugati demokráciák érdekében áll.
6. A német-lengyel kapcsolatoknak az angol politika általi kiéleződése, az angol háborús törekvések és a vele összefüggő szövetségekötési törekvések szükségessé teszik a német-orosz kapcsolatok mielőbbi tisztázását. Mivel – miként a szovjet kormány közölte – szovjet részről szintén fennáll a német-orosz kapcsolatok tisztázásának kívánsága, Ribbentrop birodalmi külügyminiszter hajlandó lenne rövid látogatást tenni Moszkvában, hogy letegyék a német-orosz kapcsolatok végleges tisztázásának fundamentumát.

A Schulenburgnak szóló kiegészítés így hangzott: az instrukciót írásban ne adja át Molotovnak, csak szóban olvassa fel, s lehetőleg közvetlenül adja elő Sztálinnak is. Ribbentrop a Molotovval folytatandó megbeszélések mellett moszkvai látogatása feltételül állította beható tárgyalások folytatását Sztálinnal is.²²

Molotov rendkívül fontosnak minősítette az üzenetet, s rövidesen kormányválaszt ígért. De azonnal kijelentette, hogy a szovjet kormány élénken üdvözlí a kapcsolatok javítására irányuló német szándékokat s a német nagykövet közleménye alapján most már nem kételkedik azok őszinteségében. Ribbentrop látogatását illetően azonban további előkészületeket ajánlott, hogy a „véleménycsere eredményre vezessen.”

A szovjet kormányt nyilvánvalóan további kérdések érdekelték: hogyan vélekedik Németország a Szovjetunióval kötendő megnehtámadási egyezmény ötletéről; hajlandó-e a német kormány Japánra hatni a szovjet-japán kapcsolatok javítása és a határkonfliktus megszüntetése érdekében; esetleges „közös garancia esetén a balti

²² Uo.

államok német megfontolásokba tartoznak-e.” Molotov megismételte, hogy a megnehtámadási egyezményről és más témákról konkrétan kellene beszélni, hogy Ribbentrop látogatása során ne csak véleménycserére, hanem konkrét döntésekre kerüljön sor.²³

Ribbentrop még aznap válaszolt Molotov kérdéseire, s mindenre igent mondott. Eszerint a szovjet külügyminiszter kívánságai teljesen egybeesnek a németekével. Ez azt jelenti, hogy Németország hajlandó megnehtámadási egyezményt kötni a Szovjetunióval, és pedig – ha a Szovjetunió óhajtja – felmondhatatlan, 25 évre érvényeset. Hajlandó a balti államoknak a Szovjetunióval közösen garanciát nyújtani, illetve Japánnál közbejárni az orosz-japán viszony javítása érdekében.

Mivel azonban Németország nem hajlandó tartósan eltérni a lengyel provokációkat, bármikor fennáll a komoly események beköszöntének lehetősége. Ezért kívánatos a német-orosz viszony alapvető és gyors tisztázása, s az aktuális kérdésekhez való kétoldalú viszonyulás rendezése. Ezért Ribbentrop Hitler teljhatalmú megbízottjaként már augusztus 18-án Moszkvába repült volna a német-orosz kérdéskomplexum megtárgyalására és esetleg a megfelelő szerződések aláírására.²⁴

1939. augusztus 19-én azonban előbb a német-szovjet kereskedelmi egyezményt írták alá, amelynek értelmében Németország 200 millió márka összegű áruhitelt nyújtott a Szovjetunióval. A váltókra alapított hitelért a Német Birodalom 100%-os garanciát vállalt. A hitel német ipari termékek szovjet rendelését finanszírozta, amelyet 180 millió márka értékű szovjet nyersanyaggal terveztek kiegyenlíteni. A hitelegyezményt mindkét fél a politikai kapcsolatok újjáalakítása első lépésének tekintette.

Molotov csak augusztus 19-én fogadta a német követet, s közölte vele, hogy Ribbentrop a gazdasági szerződés aláírásának nyilvánosságra hozása után (ezt másnapra, 20-ára tervezték) egy héttel jöjjön Moszkvába, vagyis augusztus 26-án vagy 27-én. Egyúttal átnyújtotta Schulenburgnak a megnehtámadási szerződés tervezetét.²⁵

Hitlert azonban sürgette az idő, ezért 1939. augusztus 20-án hat pontos táviratban személyesen Sztálinhoz fordult. 1. Őszintén üdvözölte az új német-szovjet kereskedelmi szerződés aláírását, mint a német-szovjet kapcsolatok újjáalakításának első lépését. 2. A német-szovjet megnehtámadási szerződést a német politika hosszútávú rögzítésének minősítette. Németország ismét visszatér arra a politikai vonalra, amely évszázadokon keresztül mindkét állam számára hasznos volt. 3. Elfogadja a Molotov által javasolt megnehtámadási szerződés tervezetét, de szükségesnek tekintette a szerződéssel összefüggő kérdések gyors tisztázását. 4. A

²³ Uo. 196. o. Schulenburg titkos távirata a Külügyi Hivatalnak (Moszkva, 1939. augusztus 16.)

²⁴ Uo. 197. o. Ribbentrop távirata a moszkvai követségnek (Berlin, 1939. augusztus 16.)

²⁵ Uo. 198. o. Schulenburg titkos távirata a Külügyi Hivatalnak (Moszkva, 1939. augusztus 19.) A végleges német-szovjet megnehtámadási szerződést lásd: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 468–469. o. Az 1939. augusztus 23. – szeptember 28. közötti összes német-szovjet szerződést, titkos kiegészítő jegyzőkönyvet, határ- és barátsági szerződést, stb. lásd: Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom.” L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 584–587. o.

legrövidebb időn belül tisztázható a Szovjetunió által óhajtott pótjegyzőkönyvek tartalma, amelyről a Moszkvába küldött felelős német államférfi tárgyalhat. 5. A Németország és Lengyelország közötti feszültség elviselhetetlenné vált, a válság minden nap kitörhet. Németország eltökélt, hogy ezekkel szemben a birodalom érdekeit minden eszközzel megvédi. 6. Véleménye szerint nem lehet több időt vesztegetni, ezért kérte, hogy birodalmi külügyminisztert augusztus 22-én, vagy legkésőbb 23-án fogadják. Ribbentropnak teljeskörű felhatalmazással rendelkezik a megnehtámadási szerződés és a pótjegyzőkönyvek megfogalmazására és aláírására. A nemzetközi helyzetre való tekintettel azonban legfeljebb két napig maradhat Moszkvában.²⁶

Sztálin azonnal válaszolt: kifejezte reményét, hogy a német-szovjet megnehtámadási szerződés fordulatot jelent országaik politikai kapcsolatainak komoly javulásában. Majd így folytatta: „Országaik népei békés kapcsolatra vágnak egymással; a német kormány egyetértése a megnehtámadási szerződéssel megteremti a politikai feszültség megszüntetésének, a béke megőrzésének és országaik együttműködésének alapját.” Majd egyetértett Ribbentrop augusztus 23-i moszkvai utazásával.²⁷

1939. augusztus 23-án a két kormány megnehtámadási szerződést kötött, amelynek titkos kiegészítő jegyzőkönyvében elhatárolták közép- és kelet-európai érdekszféráikat. A Szovjetunió ugyan a titkos záradék értelmében Lengyelország „negyedik felosztásának” részese lett, de Németország oldalán nem lépett be a nyugati hatalmak elleni háborúba.

Lengyelország lerohanása után a két kormány 1939. szeptember 28-án határ- és barátsági, illetve további szerződéseket írt alá. A Ribbentrop-Molotov paktum ugyanis a Narev, Visztula és Szan folyók vonalán tervezte a szovjet megszállási övezet határát, amely lehetővé tette volna egy kis lengyel állam megalakítását. Ennek fennmaradása elkerülhetetlenül szovjet-német viszályhoz és a lengyelek szovjetellenes politikai propagandájához vezetett volna. Ezért Sztálin – azt gyorsan korrigálva – eltávolodott a paktumtól. Ha a Szovjetunió ősi lengyel földeket kebelezne be, akkor közvetlen politikai konfliktust váltana ki Lengyelország szövetségeseivel, amelyet Sztálin nem kívánt. Befolyását a Curzon vonalig (a Bug vonalában) korlátozva a Szovjetunió azzal a magyarázattal szolgált, hogy lépését Nyugat-Beloruszria és Ukrajna védelmében tette. A Szovjetunió átengedte a Német Birodalomnak Varsó és Lublin vajdaságokat, s egy kisebb területet Suwalkinál. Mindezért Litvánia – délnyugati területének kivételével – szovjet érdekszférába került.

A szovjet-német megállapodásokkal Németország hozzávetőlegesen 118 ezer négyzetkilométer, a Szovjetunió pedig 200 ezer négyzetkilométer területtel gyarapodott. Lengyelország nyugati részében az SS, az SD és a Gestapo vette át a hatalmat, majd október közepén Hans Frank vezetésével megalakult az ún. Főkormányzóság. E területekből kivált Danzig, a Łódz környéki terület, a keleti irányban megnövekedett Felső-Szilézia és Ciechanów körzete, amelyeket a Birodalomhoz csatoltak. A Szovjetunió által megszállt lengyel területek pedig kérték felvételüket a

²⁶ Linke, Horst Günther (Hrsg.): Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. i. m. 200–201.o.

²⁷ Uo. 201. o. Schulenburg távirata a Külügyi hivatalnak (Moszkva, 1939. augusztus 21.)

szovjet államközösségbe. A szovjet és a német nyilatkozatok a nyugati hatalmakat hibáztatták a harc elhúzódásáért, és az új területi status quot megkérdőjelező külföldi álláspontokat „háborús gyújtogatóknak” nevezte.²⁸

(Megjelent: *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 202–214. old.)

²⁸ Klaus Hildebrand: *Das Dritte Reich*. R. Oldenburg Verlag, München 1991. 56. o.